

1921 TARİHLİ TÜRK-FRANSIZ ANLAŞMASI'NIN HAZIRLIK AŞAMALARI

Dr. BİGE YAVUZ

GİRİŞ

20 Ekim 1921 tarihinde TBMM Hükümeti ile Fransa arasında imzalanan Ankara Anlaşması, Kurtuluş Savaşımızda son derece önemli bir yer tutmaktadır. Mondros Mütarekesi'nden sonra Fransızlar tarafından işgal edilen toprakların boşaltılmasını beraberinde getiren ve Türkiye-Suriye sınırını belirleyen bu anlaşma, Müttefiklerle bir arada çözümlenmesi gereken sorunların Lozan'a kalmasından ötürü her ne kadar bir "ön barış anlaşması" niteliğinde ise de¹, İtilaf kanadından bir ülkenin tek başına da olsa Ankara Hükümeti ile bir anlaşma imzalaması onun bu hükümeti yasal olarak tanıdığının bir göstergesidir, bu da TBMM Hükümeti'nin diplomatik alanda kazandığı önemli bir zaferdir.

Fransız Dışişleri Bakanlığı (Quai d'Orsay) arşivlerinde yaptığımız araştırmalar sonunda, Ankara Anlaşması'nın, TBMM Hükümeti Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey ile Fransız Başbakanı Briand arasında Londra'da imzalanan anlaşmanın tarihi olan 11 Mart 1921 ile 20 Ekim 1921 arasında geçen sürede iki hükümet temsilcileri arasında yapılan uzun görüşme ve tartışmaların yanı sıra iki ülke arasında gidip gelen çeşitli anlaşma taslaklarının bir ürünü olarak ortaya çıktığını görüyoruz. Ülkemizde şimdiye kadar bu konuda yapılmış olan bilimsel araştırmalarda, 11 Mart 1921 tarihli Bekir Sami-Briand Anlaşması'nın gerek TBMM gerekse Ankara Hükümeti tarafından reddedilmesinden sonra Fransa ile ilk resmi ilişkilerin, Senato Dışişleri Komisyonu Başkanı, eski bakan Franklin Bouillon'un Ankara'ya Haziran 1921'de yaptığı ziyaretle başladığından söz edilir. Halbuki Bouillon'un bu ziyareti, 1921 Mayıs'ının ortalarında başlayan ilişkilerin ve görüşmelerin bir ürünü olarak ortaya çıkmaktadır. Bouillon'un An-

¹ İsmail Soysal, "Les Relations Politiques Turco-Françaises (1921-1985)", *L'Empire Ottoman, La République de Turquie et La France*, Ed. İsis, İstanbul, 1986, s. 597; İsmail Soysal, *Tarihleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları*, C.I, TTK, Ankara, 1983, s. 48; *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, C. II, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara, 1985, s. 354-

kara'ya yaptığı ziyaretlerin temelini teşkil eden görüşmeleri ve anlaşma taslaklarını ayrıntılarıyla incelemeyen önce Mart 1921'e kadar geçen süredeki Türk-Fransız ilişkilerine bir göz atmakta yarar olduğu inancındayız.

MONDROS'TAN LONDRA KONFERANSI'NA

Mondros Mütarekesi'nin yürürlüğe girmesiyle birlikte İtilaf Devletleri, yıllardır bekledikleri fırsata kavuşmuş ve hiç zaman kaybetmeden işgallere başlamışlardı. Mütarekeyi takip eden günlerde Musul ve İskenderun İngilizler; Dörtöyl, Mersin, Tarsus, Adana Fransızlar tarafından işgal edilmişti. İngilizlerin ayrıca Kilis, Antep, Urfa ve Maraş'ı işgal etmeleri sorun yaratmıştır, zira bu bölgeler 1916 yılında İngiltere, Fransa ve Rusya arasında imzalanan Sykes-Picot Anlaşması'na göre Fransa'ya aittir². Sorun 15 Eylül 1919'da Fransa ve İngiltere arasında imzalanan gizli sözleşmede çözülebilmiş ve İngilizler Sykes-Picot ile Fransa'ya verilmiş olan Kilis, Antep, Urfa ve Maraş'ın yanı sıra Adana, Mersin, Kozan (Sis) ve Cebel-i Bereket (Osmaniye) sancaklarını kapsayan Kilikya'dan ve Suriye'den çekilmişler, karşılığında ise Musul'a sahip olmuşlardı³. Fransızların Çukurova bölgesinde tek söz sahibi olmalarının⁴ yanı sıra 1919 Kasım'ının başlarında Kilis,

² 26 Nisan, 9 Mayıs ve 15 Mayıs 1916'da teati edilen belgeler sonunda ortaya çıkan Sykes-Picot Anlaşması'na göre Fransa, Suriye kıyıları ve hinterlandından başka Çukurova (Kilikya), Kayseri dışarında kalmak koşuluyla Sivas, Elazığ, Maraş, Antep ve Mardin'i elde ediyor, Halep-Şam-Musul üçgeni ise Fransız nüfuz bölgesi içinde kahyordu. İngiltere ise Basra'dan Bağdat'a kadar tüm Mezopotamya'yı, Akka ve Hayfa limanlarını ele geçiriyor, bunun dışındaki yerlerde nüfuz bölgesi kuruyordu. Bu anlaşma uyarınca ilerde tek bir Arap devleti veya Arap konfederasyonunun kurulması tasarlanırken, Filistin'in uluslararası bir statüye kavuşturulması düşünülmüştü. Rusya, İngiltere ve Fransa'nın bu isteklerini ancak Erzurum, Trabzon, Bitlis, Muş, Siirt ve Türk-İran sınırını içine alan bölgenin kendisine verilmesi karşılığında kabul etmişti. Yuluğ Tekin Kurat, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Paylaşılması*, 2.B., Turhan Kitabevi, Ankara, 1986, s. 19-20; Yusuf Hikmet Bayur, *Türkiye Devleti'nin Dış Siyaseti*, TTK, Ankara, 1973, s.11-12; Eliot Grinnell Mears, *Modern Turkey*, The Macmillan Company, New York, 1924, s. 614-616; André Nouchi, *Luttes pétrolières au proche-orient*, Ed. Flammarion, Paris, 1970, s. 95-97.

³ Laurence Evans, *United States Policy and the Partition of Turkey, 1914-1924*, The Johns Hopkins Press, Baltimore, 1965, s. 216-219.

⁴ Fransızlar tarafından Çukurova bölgesinde 11 Aralık 1918'de başlatılan işgal hareketi ile birlikte özellikle Ermeni lejyonlarının kötü davranışlarından ötürü İskenderun, Belen, Dörtöyl bölgesinde çarpışmalar olmuş ve bu olaylar karşısında Türkler çete savaşına başlamışlardı. Bunun üzerine Başkomutan General Allenby Fransız işgalinde bulunan yerleri ikiye ayırarak mülki yönetimi Fransızlara, askeri kontrolü ise İngilizlere bırakmıştı. Böylece Ocak 1919'dan 15 Eylül 1919 İngiliz-Fransız gizli sözleşmesine kadar geçen sürede Çukurova bölgesi bir "ortak işgal dönemi" geçirmiş oluyordu. Kasım Ener, *Çukurova Kurtuluş Savaşında Adana Cephesi*, Türk Kuv. Mill. Müc. ve Gaz. Cem. Yay., Ankara, 1970, s. 30.

Maraş, Urfa, Antep bölgelerini de ele geçirmeleri üzerine yerli halkın girişi ile milli müfrezeler kurulmaya ve işgal kuvvetlerine karşı saldırılar düzenlemeye başlamıştı. Gerek Mustafa Kemal'in gerekse Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri'nin ve halkın tepkilerinden oldukça etkilenen Fransızlar ise General Gouraud'dan önce Suriye'de Yüksek Komiser olarak görev yapan Georges Picot kanalı ile Mustafa Kemal ile ilişkiye geçeceklerdir. Ancak Picot'un 7 Aralık 1919'da Sivas'ta Mustafa Kemal'e "Adana'da kendilerine sağlanacak ekonomik ayrıcalıklara karşılık olarak Antep, Urfa, Maraş ve Kilikya'nın boşaltılmasının söz konusu olabileceğini" söylemesine karşın görüşmelerden hiçbir sonuç alınmamıştır. Bu arada Kilikya, Urfa, Antep, Maraş yöresindeki Fransız komutan ve idarecilerin yanlış tutumları Türk-Fransız ilişkilerinin gittikçe bozulmasını beraberinde getirmiş, özellikle 11-12 Şubat 1920'de Maraş'tan, 11 Nisan 1920'de Urfa'dan çekilmek zorunda kalmaları, ayrıca Antep'te çok ciddi bir Türk direnişiyle karşı karşıya kalarak Toroslar ve Adana ovasında büyük kayıplar vermeleri Fransızların moralini iyice bozmuştu. Tüm bu gelişmelere karşın ilişkilerini sürdürmekte kararlı olan Fransızlar, çeşitli temsilcileri kanalıyla Mustafa Kemal ile görüşme yapmak istemişlerdi. 1920 Şubat'ında Amiral de Bon kanalıyla Mustafa Kemal ile görüşmek isteyen Fransızların bu istekleri, görüşmenin gerçekleşmesi için Mustafa Kemal'in Kilikya, Antep, Urfa ve Maraş'ın boşaltılmasını şart koşması üzerine geri çevrilmiş⁶, daha sonraki aylarda Fransızların aynı yöndeki çabaları yine sonuçsuz kalmıştı⁷. Ancak Güney cephesinde süregelen çatışmalardan ötürü uzlaşma yolu arayan Gouraud'un çabaları sonucu 23 Mayıs 1920'de, 29 Mayıs gecesinden itibaren 20 gün için geçerli bir ateşkes anlaşması imzalancağı⁸. Fransızların 8 Haziran 1920'de Zonguldak Ereğlisi'ne asker çıkarmaları üzerine bozulan bu ateşkes, bir yandan Fransa'nın TBMM Hükümeti ile geçici de olsa bir ateşkes anlaşması imzalayarak onu "de facto" (dolaylı) tanıdığını göstermesi açısından, diğer yandan Mustafa Kemal'in bölgedeki kuvvet-

⁵ Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, 2.B., Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1969, s. 381.

⁶ a.g.e., s. 456.

⁷ Gazi Mustafa Kemal (Atatürk), *Nutuk-Söylev*, C. II, TTK, Ankara 1984, s. 609; Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, C. II, Ankara, TTK, Ankara, 1986, s. 69.

⁸ Bu anlaşmaya göre ateşkesin ilk 10 günü zarfında Antep, Sis ve Pozantı boşaltılarak kamu güvenliği Türk jandarmasına bırakılacak, savaş esirleri ve diğer tutuklular takas edilecek, bölgede Fransız işadamlarına ve yönetimine ayrıcalık tanınacak, buna karşılık olarak da Fransızlar Türk ulusal hareketini destekleyeceklerdi. Sonyel, C.II, s. 71-72; *TBMM Gizli Celse Tabırları*, C.I, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara, 1985, 29.5.1920 tarihli gizli oturum, s. 43.

lerini düzenlemesi ve Fransızların Suriye'ye birlik kaydırmaları üzerine 11. Tümen'in Adana cephesinden Batı cephesine kaydırılmaya başlanması açısından önemlidir.

10 Ağustos 1920'de imzalanan Sèvres Antlaşması ise Türk-Fransız ilişkilerine yeni bir boyut getiriyordu. İtilaf Devletleri bu antlaşmanın bir an önce yürürlüğe girmesini beklerken, Mustafa Kemal ülkesinin göz göre göre parçalanmasına kesinlikle razı olmuyordu. Mustafa Kemal, doğuda Kürt ve Ermeni devletleri kurdurarak, batıda ise Yunanlıları etkin kılarak egemenliğini kurmayı planlayan İngiltere ile pastada en büyük payı kaybetmenin kızgınlığı içindeki Fransa'yı birbirine düşürmeyi planlıyor, hatta bu amaçla Mısır ordusunda görevli Yarbay Hayri'yi Gouraud ile ateşkes görüşmesi yapmak üzere Ocak 1921'de Paris'e gönderiyordu⁹. Fransızlar Sèvres'in değiştirilmesi konusunda daha olumlu bir tavır takınırken¹⁰, İngilizler direnmekte devam ediyorlardı. Ancak Ankara Hükümeti'nin Sèvres'in iptal edilmesi konusundaki kararlılığı askeri platformdaki başarılarıyla da (1. İnönü Savaşı 9-10 Ocak 1921) desteklenince İtilaf Devletleri, ister istemez Londra'da konferans masasına oturmak zorunda kalıyorlardı (21 Şubat-12 Mart 1921). Mustafa Kemal'in Fransa ve İtalya ile sürdürdüğü ilişkilerin yanı sıra Bolşeviklerle olan yakın ilişkisi, 1. İnönü Zaferi ile iyice pekişen askeri başarılarının yanı sıra idari ve mali konulardaki başarılarıyla artan prestiji İtilaf Devletleri'nin bu kararı almalarında etken oluyordu.

Ulusal hareket politikasını ve Misak-ı Milli'yi tanıtmak amacıyla Londra'ya gönderilen Türk heyetinin başkanlığını yapan Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey, konferans sonunda Yunanistan lehine alınan karara karşın İtilaf Devletleri ile gizli görüşmeler yapıyor ve birkaç taslak¹¹ hazırlandıktan sonra Fransız Başbakanı Briand ile 11 Mart 1921'de "politik, askeri, ekonomik nitelikte ve Türkiye-Suriye sınırını saptayan" bir anlaşma imzalıyordu. Bu anlaşmanın koşulları şunlardı¹²:

⁹ Ministère des Affaires Etrangères (MAE), Série E Levant Turquie, Vol. 170, Pelé'nin 28 Ocak 1921 tarihli yazısı, s. 249-250.

¹⁰ Service Historique de Armée de Terre (Château de Vincennes), 7 N 3210, D.7-8, Fransız Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Berthelot'nun çeşitli büyükelçiliklere ve İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiseri'ne gönderdiği 7 Aralık 1920 tarihli telgraf.

¹¹ 5 Mart 1921 tarihli Türk-Fransız Antlaşması taslağı için bkz. MAE, Série E Levant Turquie, Vol. 170, s. 225-227. 10 Mart 1921 tarihli taslak için bkz. MAE, aynı seri, aynı cilt, s.241-242.

¹² Château de Vincennes, 7 N 3213, D.1, TBMM temsilcisi Bekir Sami Bey ile Fransız Başbakanı ve Dışişleri Bakanı Briand arasında 11 Mart 1921 tarihinde Londra'da imza-

A—Çatışmalara son verilerek esir takası yapılması,

B—Fransız ve Türk komutanlıkları arasında varılacak bir anlaşmayla halkın ve silahlı çetelerin silahtan arındırılması,

C—Türk kumandası altında daha önce kurulmuş olan jandarma teşkilatına Fransız subaylarının da katılmasıyla oluşacak bir polis teşkilatının kurulması,

D—Çatışmaların sona ermesinden bir ay sonra, Sèvres Antlaşması sınırlarının kuzeyinde işgal edilen toprakların, her iki taraf tarafından, Türk ve Fransız komutanlıkları arasında yapılacak bir anlaşmayla boşaltılması. İlk olarak Türk birlikleri çekilecek ve Fransız birliklerinin boşalttıkları yerleri boşaltmadan 8 gün sonra teslim alacaklardır.

Sèvres Antlaşması'yla Suriye'ye verilen ve etnik özellikleri nedeniyle bu anlaşma ile Türkiye'ye geri verilen toprakların boşaltılmasıyla ilgili olarak geçici düzenlemeler yapılacak, savaşın uzaması ve bundan kaynaklanan kargaşalıklar nedeniyle Fransız birlikleri aşamalı olarak çekilecekler, çekilme koşulları ise aşağıdaki noktalar temel alınarak komisyon halinde toplanacak Türk ve Fransız yetkilileri tarafından saptanacaktır. Koşullar şunlardır: İskenderun körfezi ile Fırat arasındaki demiryolu ulaşım güvenliğinin garanti edilmesi, Cerablus köprüsü ve Amanos sanat eserlerinin onarılması, çetelerin saldırması durumunda askeri takip hakkının tanınması, Urfa pususu sorumlularının cezalandırılması, gerçek barışın sağlanması.

E—Genel siyasi af ve Kilikya'daki idari personelin muhafazası,

F—Etnik azınlıkların korunması, her türlü hakların mutlak eşitliğinin garanti altına alınması ve karma nüfusa sahip bölgelerde jandarma ve Belediye idaresi kurulurken bölgede yaşayan etnik grup oranlarının adil bir şekilde gözönüne alınması,

G—Devlet tarafından verilecek imtiyazlara (ulaşım, madenler, sulama ve restorasyon çalışmaları gibi alanlarda) öncelik tanıyan Türk-Fransız ekonomik işbirliğinin sağlanması. Bu işbirliğin amacı, doğrudan Osmanlı Hükümeti veya Osmanlı uyruklular tarafından milli sermayenin yardımıyla

lanan Türk-Fransız Anlaşması (EK: I); Sonyel, C.II, s.135-136; Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, *Türkiye Dış Politikası'nda 50. Yıl Kurtuluş Savaşımız (1919-1922)*, 50. Yıldönümü Yay., s. 101-103; Michel Paillarès, *Le Kémalisme Devant Les Anliés*, Constantinople-Paris, Ed. du Bosphore, 1922.

la gerçekleştirilmediği takdirde Kilikya, Fransız birlikleri tarafından boşaltılan bölgeler ile Elazığ (Mamuret-el Aziz), Diyarbakır, Sivas vilayetlerinin ekonomik kalkınmasının sağlanmasıdır.

Bir Fransız grubuna Ergani-Maden bakır madenleri imtiyazının verilmesi,

Tekel veya ayrıcalık niteliğindeki imtiyazların Osmanlı yasalarına göre kurulacak şirketler tarafından kullanılması,

Osmanlı ve Fransız sermayelerinin mümkün olan en büyük ölçüde birleşmeleri (Fransız sermayesi Osmanlı sermayesinin % 50'sine kadar çıkabilir),

H—Türk ve Suriye bölgeleri arasında uygun bir gümrük rejiminin kurulması,

I—Fransız yardım kuruluşlarının, okul ve hastanelerinin muhafazası,

J—Fransız Hükümeti, halkın karma oluşundan ötürü İskenderun bölgesinde özel bir idari rejim kuracak, ayrıca Arapça ve Fransızcayla aynı resmi niteliğe sahip olacak olan Türk dilinin kullanılması ve kültürlerinin gelişmesi için Türk ırkına mensup halka gerekli bütün kolaylıkları sağlayacağını taahhüt eder.

K—Fransız Hükümeti tarafından belirlenecek bir Fransız grubuna Bağdat demiryolunun Kilikya girişi ile Nusaybin arasındaki kısmının devredilmesi ve bu imtiyazla birlikte özellikle işletme ve taşıma ticaretine ilişkin bütün hakların, ayrıcalıkların Fransa'ya tanınması. Demiryolu hattının ve garın güvenliği, Türk jandarmasının da yardımıyla imtiyazlı şirket tarafından sağlanacak ve Fransız Hükümeti askeri nakliyatını bu demiryolundan yapma hakkına sahip olacaktır.

L—Türkiye ile Suriye arasındaki sınır, İskenderun körfezinde Payas kazasının hemen güneyindeki bir noktadan hareket ederek hemen hemen düz bir çizgi halinde Meydan-ı Ekbez'e gidecek (köy ve istasyon Suriye'de kalacaktır), buradan Marsova'yı Suriye'ye, Karnaba ile Kilis'i Türkiye'ye bırakacak şekilde güneydoğuya yönelecek ve Çobanbey istasyonunda Bağdat demiryoluna kavuşarak Nusaybin'e kadar demiryolunu takip edecek, ancak demiryolu platformu Osmanlı topraklarında kalacaktır. Daha sonra Azek (Gercüş civarı)'ın kuzeyinde Dicle'nin dirsegine ulaşacak olan sınır çizgisi, Ceziret-ibn-Omar'a kadar Dicle'yi takip edecektir.

M—Türk gümrükleri demiryolunun kuzeyinde, Fransız gümrükleri ise güneyinde yer alacaklardır.

Bekir Sami Bey'in tamamen kendi inisiyatifiyle imzaladığı bu anlaşma, ne Meclis ne de Mustafa Kemal tarafından Misak-ı Milli'ye aykırı oluşu nedeniyle onaylanmamıştır¹³. Bu anlaşma ile Fransızların Sèvres alışkanlıklarından vazgeçemedikleri ve Mustafa Kemal'in de Nutuk'ta açıkça belirttiği gibi Sèvres'le birlikte yürürlüğü giren ve Türkiye'yi ekonomik nüfuz bölgelerine bölen Üçlü Sözleşme (Accord Tripartite)'yi Ankara Hükümeti'ne kabul ettirmeyi amaçladıkları görülmektedir¹⁴.

BEKİR SAMİ—BRIAND ANLAŞMASI SONRASI ANKARA HÜKÜMETİ'NİN KARŞI ÖNERİLERİ VE MÜNİR BEY'İN MİSYONU

Bekir Sami — Briand Anlaşması'nın Ankara Hükümeti tarafından kabul edilmeyişi Fransız kamuoyu tarafından büyük tepkiyle karşılanırken¹⁵, bu olayın "Türk — Fransız uzlaşma politikasının başarısızlığı" şeklinde yorumlanmaması gerektiği görüşünü savunan Başbakan Briand, aynı politikayı sürdürme konusunda kararlıydı,¹⁶ ve bu kararlılığın bir sonucu olarak Fransızlar görüşmelerin başlatılması konusunda Mustafa Kemal'e başvuracaklardı¹⁷. Fransızların başvurusu üzerine Bekir Sami — Briand Anlaşması Misak-ı Milli'ye uygun bir şekilde yeniden düzenlenecek ve yeni Türk önerileri 18 Mayıs 1921 tarihinde Dışişleri Bakanlığı Hukuk Müşaviri Münir Bey¹⁸ tarafından Fransız Doğu Ordusu 1. Tümen Komutanı General Dufieux'ye Yenice Garı'nda verilecekti¹⁹.

¹³ TBMM Gizli Celse Zabıtları, C.II, 17.3.1921 tarihli gizli oturum, s. 4-8.

¹⁴ Nutuk-Söylev, C.II, s. 787-789.

¹⁵ Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu 1919-1922*, TTK, Ankara, 1975, s. 137-138.

¹⁶ MAE, Série E Levant Turquie, Vol. 172, Briand'ın Fransa'nın Beyrut ve İstanbul'daki Yüksek Komiserleri ile Roma ve Paris Büyükelçileri'ne 19.5.1921 tarihli telgrafı, s. 15-16.

¹⁷ TBMM Gizli Celse Zabıtları, C.II, 12.5.1921 tarihli gizli oturum, s. 73.

¹⁸ 1883 yılında İstanbul'da doğan Mehmet Münir Ertegün, İstanbul Hukuk mektebini bitirdikten sonra Osmanlı Ayan meclisinde çevirmenlik ve Bâb-ı Ali'de Hukuk Müşavirliği yaptı (1913). Brest-Litovsk Antlaşması (1918) ve bu antlaşmaya bağlı olarak yapılan Bükreş ve Paris görüşmelerine (1920), Ankara Anlaşması'nın hazırlanmasına (1921), Lozan Barış Konferansı'na (1922) katıldı. Daha sonra Bern ortaçlığı (1925-1929), Paris (1930-1932), Londra (1932-1934) ve Washington büyükelçiliği (1934-1944) görevlerinde bulundu. II. Dünya Savaşı sırasında Türk-Amerikan yakınlaşmasını sağlayan Münir Ertegün Washington büyükelçisiyken 11 Kasım 1944'de öldü. Savaş koşulları nedeniyle cenazesi ancak 1946 yılında Missouri zırhlısıyla getirilebildi. *Meydan-Larousse Büyük Lügat ve Ansiklopedi "Ek"* (ek cilt), Meydan Yayınevi, İstanbul, 1976, s. 269.

Fransızları Ankara'ya yaklaştıran nedenlere göz atacak olursak şöyle bir tablo ortaya çıkmaktadır : Kemalistler özellikle Ocak 1920'den itibaren Kilikya, Antep, Urfa, Maraş yöresinde meydana gelen çatışmalarda Fransa'yı zorlamış ve bunun sonucunda Fransa gerek asker sayısını gerekse harcamalarını artırmak durumunda kalmıştı. 19 Şubat 1921 tarihli Fransız Harp Bakanlığı raporuna göre Fransa Nisan 1919 ile Şubat 1921 arasında Kilikya, Antep, Urfa, Mardin bölgesi ve Suriye'de 881.150.000 Frank tutarında harcama yapmış ve söz konusu bölgede 65.000 kişilik bir askeri güç kullanmıştı²⁰. Fransızlar ayrıca Anadolu'da gittikçe artan Bolşevik etkinliğinden²¹, Mustafa Kemal'in Batılı yayımlacılara karşı verdiği savaşla Müslüman dünyasının sempati ve desteğini kazanmış olmasından,²² ve bölgedeki panislamist faaliyetlerden²³ rahatsız oluyorlardı. Tüm bu etkenlerin yanı sıra Yunanlıların Anadolu'da giriştikleri ikinci saldırıda başarı elde edememeleri, Fransa'yı Ankara ile uzlaşmaya iten en önemli nedenlerdendi.

Ankara kanadına bakıldığı zaman ise, Fransız başvurusu üzerine mayıs ortalarında Münir Bey'i Adana'ya göndermekle Ankara Hükümeti'nin de Londra'da başlamış olan diplomatik ilişkileri devam ettirme arzusunda olduğu görülebilir. Mustafa Kemal'in buradaki amacının İtilaf Devletleri'nin Fransız kanadını iyice kendi tarafına çekmenin yollarını bulmak ve Bekir Sami — Briand Anlaşması'nda Misak-ı Milli ile çelişen tartışma konularını Türk çıkarlarına uygun bir biçimde çözümlenmek olduğu gibi, devam edeceği anlaşılın Yunan ilerlemesi karşısında yeni kurulmuş olan düzenli ordu birliklerini güneyden sağlanacak güçlerle takviye etmeye yönelik olduğu düşünülebilir.

Sonuçta, 18 Mayıs 1921 tarihinde Yenice Garı'nda gerçekleşen görüşmede Münir Bey, Ankara Hükümeti tarafından "Türk önerilerini

¹⁹ MAE, Série E Levant Turquie, Vol. 172, s. 63-73 (Ek: II); Bayur, s. 91; *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, C.II, 12.5.1921 tarihli gizli oturum, s.76. Mustafa Kemal, Meclis'teki bu tartışmalarda Türk karşı önerilerinin "şayanı itimad bir memuru mahsusla" Adana'ya gönderildiğini bildirmiş, ancak Münir Bey adından söz etmemiştir.

²⁰ Château de Vincennes, 7 N 3213, D.3, Fransız Harp Bakanlığı'ndan Başbakan Briand'a Paris, 19.2.1921 tarihli ve "Question financière turque à la Conférence de Londres" başlıklı rapor.

²¹ Château de Vincennes, 7 N 3212, D.7, İsviçre, 20.6.1921 tarihli istihbarat raporu.

²² MAE, Série E Levant Turquie, Vol. 145, Lyautey'den Fransız Başbakanı'na Rabat, 31.12.1920 tarihli mektup, s. 226-231.

²³ MAE, Série E Levant Turquie, Vol. 172, İst., 16.5.1921 tarihli istihbarat raporu; Château de Vincennes, 7 N 3212, D.7, 1.3.1921 tarihli istihbarat raporu.

iletmek, gerekli bilgileri vermek, tartışmak ve hükümetine Fransız Hükümeti'nin cevaplarını iletmek" konusunda kendisine tam yetki verildiğini²⁴ bildirerek General Dufieux'ye Türk karşı önerilerinin yanı sıra Dışişleri Bakanlığı'na vekâlet eden Fevzi Paşa'nın Briand'a yazmış olduğu bir mektubu ve Fransız Hükümeti Türk önerilerini kabul ettiği takdirde Fransızlara verilmesi düşünülen ekonomik imtiyazları kapsayan başka bir mektubu veriyordu²⁵. General Dufieux ise, 11 Mayıs 1921'de Beyrut'tan "Bekir Sami Bey'in Albay Selahattin Bey aracılığıyla Türk önerilerini ileteneğine dair" bir haber aldığını, ancak Münir Bey ile görüşeceğini bilmediğini ve anlaşma maddelerini tartışma yetkisine sahip olmadığını için sadece bu önerileri hükümetine iletebileceğini Münir Bey'e bildiriyordu²⁶. Münir Bey'in General Dufieux'ye vermiş olduğu tüm mektuplar ve Türk karşı önerileri ancak 24 Mayıs'ta General Gouraud tarafından Fransa'ya iletilecekti²⁷.

Yukarıdaki belgelerden de görüleceği gibi Dışişleri Bakanlığı Hukuk Müşaviri Münir Bey'in misyonu son derece önemlidir. Şöyle ki Ankara Hükümeti, Bekir Sami-Briand Anlaşması'nı reddetmesine karşın Fransızlarla ilişkilerini koparmamış ve Misak-ı Milli'ye uygun olarak yeni bir anlaşma taslağı hazırlayarak son derece güvenilir bir memurunu Fransızlarla görüşme yapma üzere Adana'ya göndermiştir. Bâb-ı Ali'de Hukuk Müşavirliği görevinde bulunmuş, ayrıca Brest-Litovsk Antlaşması ve bu antlaşmaya bağlı olarak yapılan Bükreş ve Paris görüşmelerine katılmış olan Münir Bey sadece Türk karşı önerilerini Fransızlara iletmekle görevlendirilmemiş, kendisine Ankara Hükümeti tarafından "anlaşma maddelerini tartışmak ve bu konuda karşı tarafa gerekli bilgileri vermek" konusunda tam yetki verilmiştir. Bu yetkinin Fevzi Paşa'nın imzasıyla "resmi belge" halinde Fransız tarafına sunulması, hiç şüphesiz Münir Bey'in üstlendiği bu önemli görevin bir başka kanıtıdır. Ancak Münir Bey'in misyonundan haberdar olmayan ve sadece Türk önerilerini hükümetine iletmekle görevli olan General Dufieux'nün anlaşma maddelerini tartışma

²⁴ MAE, Série E Levant Turquie, Vol. 172, Fevzi Paşa'nın imzasıyla Münir Bey'e tam yetki verildiğini gösteren belge, s. 73 (EK: II).

²⁵ MAE, Série E Levant Turquie, Vol. 172, s.63-73 (EK: II); *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, C.II, 12.5.1921 tarihli gizli oturum, s. 74.

²⁶ MAE, Série E Levant Turquie, Vol. 172, 18.5.1921 tarihinde saat 18:05'de Yenice Garı'nda yapılan Münir Bey-General Dufieux görüşmesi, s. 71-72 (EK: II).

²⁷ MAE, Série E Levant Turquie, Vol. 172, Gouraud'dan Briand'a Beyrut, 24.5.1921 tarihli yazı, s. 54 (EK: II).

yetkisine sahip olmayışı Münir Bey'in misyonunu tam olarak tamamlayamamasına neden olmuş ve Türk karşı önerileri Franklin Bouillon'un haziran ayında Ankara'ya yapacağı ziyarette tartışılabilmiştir.

18 Mayıs 1921'de Münir Bey tarafından General Dufieux'ye verilen pakette yer alan, Ankara Hükümeti'nin Bekir Sami-Briand Anlaşması'nda Misak-ı Milli ruhuna sadık kalarak yapmış olduğu değişiklikler şöyleydi²⁸:

1—Savaş durumu bu anlaşmanın imzalanmasından 8 gün sonra sona erecektir.

2—Çatışmaların sona ermesinden sonraki hafta Adana, Mersin, Kozan ve Cebel-i Bereket sancakları Fransız birlikleri tarafından boşaltılacaktır. Bu arada Türk birlikleri eski durumlarını muhafaza edecekler ve Fransızlarca boşaltılan yerleri 48 saat sonra teslim alacaklardır.

3—Türkiye-Suriye sınırı şu şekilde olacaktır:

Sınır, İskenderun körfezinde Sarıseki'den başlayacak ve Çalankale, Kırmitlık, Afrinhan, İbrahim (Ahterin'in doğusunda) ve Taşhöyük (Elbeyli nahiyesinde)'ten geçerek Deliçay'ı takip edecek ve Sacir vadisinde Karataşlı Tepe'nin doğusuna varacaktır. Bu noktadan itibaren Fırat'a kadar Sacir vadisini, daha sonra Caber Kalesi (Türk Mezarı) ve Rakka'dan geçerek Fırat vadisini takip edecek ve Fırat'ın güneye doğru eğim gösterdiği Şanuka'dan hareket ederek düz bir çizgi halinde Giran'a varacak, buradan da Sincar dağlarını takip edecektir. Sınırın geçtiği ve bu maddede adı geçen bütün yerler Türkiye'ye bırakılacaktır.

4—Bu anlaşmanın imzalanmasından sonraki ay zarfında, 3. maddede öngörülen sınırların belirlenmesine ilişkin işlemlerin tamamlanması amacıyla karma bir komisyon oluşturulacaktır.

5—3. maddede belirtilen sınırın kuzeyinde bulunan ve yukarıdaki maddelerde daha kısa bir boşaltma süresi belirtilmemiş olan topraklar, savaş durumunun sona ermesinden sonraki 15 gün zarfında Fransız birlikleri tarafından boşaltılacaktır.

6—Bu anlaşmanın imzalanmasını takibeden hafta Zonguldak'taki Fransız müfrezesi geri çekilecektir.

²⁸ MAE, Série E Levant Turquie, Vol. 172, 18.5.1921 tarihinde Münir Bey tarafından General Dufieux'e verilen Türk karşı önerileri, s. 69-70 (EK: II).

7—Bu anlaşmaya göre Fransız birlikleri tarafından boşaltılacak olan toprakların Türk birlikleri tarafından teslim alındığı gün Türk Hükümeti siyasi af ilan edecektir.

8—Bu anlaşmadaki 2. ve 5. maddelerin uygulanmasından hemen sonra gerek Türk gerekse Fransız tutuklu ve esirler serbest bırakılacak ve kendilerini tutuklayan tarafın yapacağı harcama ile belirlenecek en yakın şehire götürüleceklerdir.

Tutuklu veya esir buldukları bölge neresi olursa olsun bu maddeden bütün tutuklu ve esirler faydalanacaklardır.

9—Mersin-Tarsus-Yenice demiryolu hattı ile Bağdat demiryolunun Yenice ile Nusaybin arasında kalan kısmı, imtiyaza ilişkin bütün hak ve ayrıcalıklarla birlikte (özellikle demiryolu işletmesi ve taşıma ticaretine ilişkin) Fransız hükümeti tarafından belirlenecek bir Fransız grubuna devredilecektir.

Yukarıda adı geçen devir işlemi için, bu imtiyazlarla doğrudan veya dolaylı olarak ilgili şahısların zararlarını karşılayacak bir fiyat saptanacaktır. Türk Hükümeti'nin veya Osmanlı yetkililerin bu şirketlerdeki bütün hakları devam edecektir. Bu grup, Katme ve Çobanbey arasındaki bağlantı hattının yapımını 2 yıl içinde tamamlayacaktır.

10—Bu anlaşmanın imzalanmasını takibeden 2 ay zarfında, yukarıdaki maddenin uygulanmasına ilişkin ayrıntıların saptanması amacıyla her iki taraftan eşit sayıda üyenin katılacağı bir komisyon kurulacaktır.

11—Türkiye-Suriye sınırının güneyinde yer alan ve gerek Türk gerekse karma (Türk ve Arap) bir nüfusa sahip bölgelerde özel bir idari rejim kurulacaktır.

Bu bölgelerdeki Türk halkının milli kültürü geliştirilecek ve Türkçe dilinin resmi bir niteliği olacaktır.

12—Fransız Hükümeti, müttefikleri nezdinde, barış antlaşmasına ilişkin bütün taleplerinde ve özellikle İzmir ve Trakya'nın geri verilmesi ile bütün alanlarda mutlak egemenliğinin tanınmasında Türkiye'yi desteklemeyi taahhüt eder.

Ankara Hükümeti, Bekir Sami-Briand Anlaşması'nda yapılacak değişikliklere ilişkin önerilerinin kabul edilmesi halinde Fransızlara birtakım imtiyazlar vermeyi düşünüyordu. Münir Bey, Türk önerileriyle birlikte imtiyazlara ilişkin mektubu da General Dufieux'ye vermişti. Ancak bu

mektubun öneri paketi içinde yer almamasını Meclis'in 12.5.1921 tarihli oturumunda Fevzi Paşa şöyle açıklıyordu: "... Onların arzu ettikleri veçhile, birtakım nüfuz mıntıklarına hasır ve tahsis etmek istedikleri mıntıklar haricinde, kendilerinin arzularını temin edecek menabi ve bazı şerait gösteriyoruz. Bunu da mukaveleye koymuyoruz. Mukavelede böyle bir menafiin temin edilmesi istiklâle mugayirdir..."²⁹.

Ankara Hükümeti tarafından Fransız sermayedarlarına verilmesi düşünülen ekonomik imtiyazlar şöyleydi:

1—Harşit vadisinde bulunan demir, krom ve gümüş madenleri imtiyazı 99 yıl süre ile bir Fransız grubuna verilecektir. Fransız grubun, bu imtiyazı, Türk yasalarına uygun bir şekilde ve % 50'si Türk sermayesi ile kurulmuş bir ortaklık çerçevesinde, bu anlaşmanın imzalanmasını takibeden 5 yıl içinde kullanması gerekmektedir.

2—Ulukışla-Kayseri-Sivas demiryolu imtiyazında Fransız sermayedarlar, bu anlaşmanın imzalanmasından sonraki 5 sene zarfında eşit şartlarda öncelik haklarından yararlanacaklardır.

3—Ankara-Sivas demiryolu imtiyazı yukarıdaki maddedeki koşullarla bir Fransız grubuna verilecektir.

Bunun dışında yine aynı metinde üzerinde durulan en önemli noktalardan birisi de Fransız şirketlerinin maden, demiryolu, liman işletmeciliği ve nehir taşımacılığına ilişkin imtiyaz isteklerinin Ankara Hükümeti tarafından iyi niyetle incelenecek olmasıdır. Ayrıca Türk Hükümeti, sivil ve askeri (jandarma) okullarda Fransız öğretmenlerden faydalanmayı istemekte ve bu anlaşma imzalandıktan sonra Fransız sermayedarların kendisiyle ilişki kurmalarını arzuladığını belirtmektedir.³⁰

8 Mayıs 1921'de istifa eden Bekir Sami Bey'in³¹ yerine Dışişleri Bakanlığı'na vekâlet eden ve aynı zamanda Genelkurmay Başkanı olan Fevzi Paşa³², Münir Bey aracılığıyla Fransız Başbakanı ve Dışişleri Bakanı Briand'a gönderdiği mektupta, 11 Mart 1921'de Bekir Sami Bey'in Londra'da

²⁹ TBMM Gizli Celse Zabıtları, C.II, 12.5.1921 tarihli gizli oturum, s. 74.

³⁰ MAE, Série E Levant Turquie, Vol. 172, Türk önerilerine ilave olarak ekonomik imtiyazları içeren mektup, s. 66-67 (EK: II).

³¹ TBMM Gizli Celse Zabıtları, C.II, 12.5.1921 tarihli gizli oturum, s. 73.

³² Dışişleri Bakanlığı'na Fevzi Paşa'nın vekâlet etmesi, ılımlı olması nedeniyle Fransızlar tarafından iyi karşılanmıştı. MAE, Série E Levant Turquie, Vol. 172, Pellé'nin Fransız Dışişleri Bakanlığı'na İst., 18.5.1921 tarihli telgrafi, s.6.

imzaladığı anlaşmanın Ankara Hükümeti'nde yarattığı tepki karşısında söz konusu anlaşmada yapılan değişiklikleri gerekçeleriyle birlikte açıklığa kavuşturuyordu. Bu mektupta;

— Londra'da çizilen sınırın Misak-ı Milli metnine aykırı olması nedeniyle yeni sınırın coğrafi tarihi (Süleyman Şah'ın Caber Kalesi'nde bulunan mezarı) ve etnik yapının yanı sıra karşılıklı çıkarlar gözönüne alınarak çizildiği,

— Bekir Sami-Briand Anlaşması'nın B, C, D maddelerine yeni çatışmalara neden olmaması gerekçesiyle karşı çıkan Ankara Hükümeti'nin bölgenin Fransızlar tarafından boşaltılmasını ve Türklere teslimini yeni bir statüye bağladığı,

— İnsan haklarına saygılı bir uygulamanın hiçbir fark gözetmeksizin tüm tutuklulara uygulanması gerektiği,

— Türk subayların komutasında ve Fransız subayların yardımcılığında kurulması öngörülen polis teşkilatının hükümlerine aykırı olması nedeniyle kabul edilemezliği,

— Londra'da yapılan anlaşmanın Türk-Fransız ekonomik işbirliğine ilişkin maddesinin üçlü Sözleşme'nin tekrarından başka bir şey olmaması nedeniyle kabul edilemezliği,

— Ekonomik konularda, Misak-ı Milli'de de öngörüldüğü gibi ekonomik bağımsızlığa ters düşen hükümlerin reddi,

— Fransız sermayesinden en iyi biçimde faydalanmak isteyen Ankara Hükümeti'nin Fransız şirketlerinin imtiyaz isteklerini incelemeye hazır olduğu belirtilerek Türk karşı önerilerinin Fransız Hükümeti tarafından kabul edilmesi durumunda anlaşmanın en kısa zamanda Adana'da imzalanarak yürürlüğe girebileceği ilave ediliyordu³³.

FRANKLİN BOUILLON'UN ANKARA ZİYARETLERİ VE ANKARA ANLAŞMASI'NIN İMZALANMASI

Ankara Hükümeti'nin 11 Mart 1921 tarihli anlaşmada yapmayı tasarladığı değişiklikler, gerek bölgede görev yapan Fransız yetkililerinin gerekse yüksek düzeydeki Fransız devlet adamlarının tepkilerine yol açacaktı.

³³ MAE, Série E Levant Turquie, Vol. 172, 18.5.1921 tarihinde Münir Bey tarafından General Dufieux'ye verilen Dışişleri Bakanı Vekili Fevzi Paşa'nın Briand'a mektubu, s.63-65 (EK: II).

Fransız yetkililer, Türk karşı önerilerinin Fransız çıkarlarına ve Almanya'ya karşı kendilerini destekleyen İngiltere ile olan ilişkilerine zarar vereceğinden, çekildikleri bölgelerde sonradan meydana gelebilecek herhangi bir çatışma durumunda Fransa'nın bölgeye yeniden asker göndermek zorunda kalacağından, yeni önerilen sınırın ise Türklerin İskenderun Körfezi'nde egemen olmasına yol açacağından, dolayısıyla Fransızların İskenderun ve Halep bölgesinde asker bulundurmamak zorunda kalacaklarından, bunun ise Suriye'deki askeri harcamalarını artıracığından endişe ediyorlardı³⁴.

Ancak, üst düzey Fransız yetkililerinin bu olumsuz düşüncelerine karşın Ankara ile barış yapmak konusunda ümitsizliğe düşmeyen Briand'ın kararlı politikası sonucu Senato Dışişleri Komisyonu Başkanı, eski bakan Franklin Bouillon 9 Haziran 1921'de Türk karşı önerilerini görüşmek üzere Ankara'ya gelecekti³⁵. 13 Haziran'da başlayan görüşmelerde, Sèvres gerçeğinin gözardı edilmemesi gerektiği ve Bekir Sami-Briand Anlaşması'nın görüşmelerde temel alınması konusunda ısrar eden Bouillon, Mustafa Kemal'in Misak-ı Milli konusundaki kararlı tutumu üzerine Misak-ı Milli metnini incelemek üzere görüşmelere ara verilmesini istemek zorunda kalıyordu³⁶. Birkaç gün sonra başlayan görüşmeler sonunda ise Mustafa Kemal'in tam bağımsızlık ve kapitülasyonlar konusunda ödün vermeyeceğini, ayrıca Bekir Sami-Briand Anlaşması'nın nüfuz bölgelerine ilişkin maddesinin Ankara tarafından kesinlikle kabul edilmeyeceğini anlayan Bouillon'a 21 Haziran'da Mustafa Kemal tarafından yarı-resmi olarak yeni bir anlaşma taslağı öneriliyordu³⁷.

Bu yeni öneri taslağının, 18 Mayıs'ta Münir Bey aracılığı ile Fransa'ya iletilen öneri paketinden farklılıkları şu şekilde sıralanabilir:³⁸

³⁴ MAE, Série E Levant Turquie, Vol. 172, Gouraud'nun Briand'a 24.5.1921 tarihli telgrafı, s. 39-43; Gouraud'nun Fransız Harp Bakanlığı'na 24.5.1921 tarihli telgraf için ayr. bkz. MAE, aynı seri, aynı cilt, s. 83-85; Fransız Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Berthelot'nun Gouraud e Pellé'ye 24.5.1921 tarihli telgrafı için bkz. MAE, aynı seri, aynı cilt, s.53.

³⁵ MAE, Série E Levant Turquie, Vol. 172, Bouillon'un Briand'a gönderdiği telgrafı ileten Pellé'nin 2.6.1921 tarihli telgrafı, s.99-102; Yusuf Kemal Tengirşenk, *Vatan Hizmetinde, Kültür Bakanlığı Yay.*, Ankara, 1981, s.233-235.

³⁶ *Nutuk-Söylev*, C.II, s. 831-833.

³⁷ MAE, Série E Levant Turquie, Vol. 172, Bouillon'un Quai d'Orsay'e telgrafını ileten Pelleé'nin 21.6.1921 tarihli telgrafı, s.164.

³⁸ MAE, Série E Levant Turquie, Vol. 172, Pellé'nin Quai d'Orsay'e 21.6.1921 ve 23.6.1921 tarihli telgrafları, s. 165, 174, 176, 176.

— Karşılıklı esir mübadelesi için öngörülen süre kaldırılmaktadır. Esir mübadelesinin işgal altındaki bölgelerin boşaltılmasından sonra yapılması yerine şimdi hemen anlaşmanın imzasını takiben gerçekleştirilmesi öngörülmektedir.

— Boşaltma işlemleri için konulan süre uzatılmıştır. Bu süre 18 Mayıs 1921 tarihli öneri paketinde Kilikya için 1 hafta, diğer bölgeler için 15 gün olarak sınırlanmışken şimdi 1 aya çıkartılmıştır (anlaşmanın imzalanmasını takiben boşaltma işlemleri 1 ay içinde yapılacaktır).

— Sınır maddesi ise değiştirilerek yeni sınır Payas'tan hareket ederek Çobanbey ile Nusabyın arasındaki 20 km. genişliğindeki Bağdat demiryolu imtiyaz bölgesinin güneyinden geçecek, Nusaybin'den sonra ise Musul vilayeti sınırına kadar uzanacaktır.

— Osmanlı Hanedanı'nın kurucularından olan Süleyman Şah'ın mezarının bulunduğu Caber Kalesi'ni içine alan ufak bir alanın Osmanlı idaresi ve hükümranlığında kalması önerilmektedir. Halbuki Münir Bey ile gönderilen taslakta sınır Caber Kalesi'nden geçmekteydi.

Mustafa Kemal'in yeni önerileri karşısında Paris'in görüşünü almak isteyen Franklin Bouillon ise Ankara'dan haberleşmenin güç olduğu, Mersin ve Suriye'den daha kolay olacağı gerekçesiyle görüşmelere ara verilmesini isteyecek³⁹ ve temmuz başlarında Adana üzerinden Beyrut'ta geçecekti⁴⁰. Bouillon'un Paris'ten önce Beyrut'a gitmesinin nedeni ise Beyrut'ta bulunan Yüksek Komiser Gouraud ile görüşmek arzusundan kaynaklanmış olabilir, zira Ortadoğu ve Anadolu'yu yakından tanıyan Gouraud hükümet ve parlamentonun istediği şekilde bir barışın Ankara Hükümeti ile yapılarak tarihsel Türk-Fransız dostluğunun gerçekleştirilmesinden yanadır⁴¹.

Franklin Bouillon, daha sonra, temmuz sonunda Adana'ya dönerek ve burada, Ankara'dan ayrılmadan önce Mustafa Kemal'in kendisine önerdiği 21 Haziran tarihli yeni anlaşma taslağına karşı Paris'in hazırladığı karşı önerileri Ankara'ya iletmek üzere (27 Temmuz 1921'de) Münir

³⁹ TBMM Gizli Celse Zabıtları, C.II, 13.10.1921 tarihli gizli oturum, s.311.

⁴⁰ MAE, Série E Levant Turquie, Vol. 172, Gouraud'nun quai d'Orsay'e 30.6.1921 tarihli telgrafı, s. 194.

⁴¹ MAE, Série E Levant Turquie, Vol. 173, Gouraud'dan Pellé'ye Beyrut 12.7.1921 tarihli telgraf.

Bey'e verecek⁴², ancak Kütahya-Eskişehir Savaşları (10-24 Temmuz 1921) nedeniyle Ankara Hükümeti Franklin Bouillon'a kesin bir cevap veremeyecekti⁴³. Türk-Fransız Anlaşması hakkında Briand'ın görüşlerini almak üzere Ağustos başında Paris'e gidecek olan Bouillon burada Briand'la birlikte Türklerle yapılacak olan anlaşmaya son şeklini verecek ve böylece Ankara Anlaşması'na temel teşkil edecek olan 26 Ağustos 1921 tarihli son anlaşma taslağı ortaya çıkacaktı⁴⁴.

Franklin Bouillon'un Ankara'ya yapacağı ikinci seyahat ise Sakarya Zaferi'nden sonra gerçekleşecekti. Kurtuluş Savaşımızda iç ve dış dengelerin değişmesi açısından önemli bir dönüm noktası olan Sakarya Zaferi, Ankara Hükümeti ile barış görüşmelerini başlatmış olan Fransız Hükümeti'nin bu yöndeki çabalarını çabuklaştırıcı bir etken olmuştur.

24 Eylül'de Ankara'da başlayan ve Yusuf Kemal Bey, Ali Fethi Bey ve Münir Bey'in yanı sıra Franklin Bouillon'un bu kez resmi sıfatla katıldığı görüşmelerde 26 Ağustos 1921 tarihli son anlaşma taslağı ele alınıyordu. Görüşmelerde özellikle Kilikya'da karma jandarma gücünün kurulması, nüfuz bölgeleri, Türkiye-Suriye sınırı ve kaynağı Türkiye'de olan Kuveik suyunun bölüştürülmesi konularında anlaşmazlık çıkıyor, Mustafa Kemal özellikle Payas'tan başlayan sınırın Çobanbey-Nusaybin arasındaki Bağdat demiryolunun güneyinden geçerek Musul vilayeti sınırına kadar uzanmasında ısrar ediyordu⁴⁵. Ancak Bouillon Briand'dan aldığı talimat⁴⁶ üzerine sınır konusunda taviz vermiyor ve sonuçta Yusuf Kemal Bey'in anılarında da açıkça belirttiği gibi "... sovyetlerde muahededen sonra Avrupa'ya da Fransa tarihiyle bir pencere açmaya şiddetle muhtaç olduğumuz için..."⁴⁷ Bouillon'un önerdiği 11 Mart 1921 tarihli Bekir Sami-Bri-

⁴² MAE, Série E Levant Turquie, Vol. 173, F. Bouillon'un Quai d'Orsay'e Adana, 27.7.1921 tarihli telgrafını ileten Gouraud'nun 28.7.1921 tarihli telgrafı, s. 112; *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, C.II, 30.7.1921 tarihli gizli oturum, s. 128 vd.

⁴³ *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, C.II, 13.10.1921 tarihli Gizli Oturum, s. 311.

⁴⁴ MAE, Série E Levant Turquie, Vol. 173, 26.8.1921 tarihli Türk-Fransız Anlaşması'na ilişkin "Projet de Lettre (définitif)" ve "Projet de Convention (définitif)", s.158-160. Anlaşma taslağı metni 12 maddeden oluşmaktadır, ancak 20 Ekim 1921 tarihli Ankara Anlaşması metninden pek büyük farklılıklar taşımadığı için burada sadece Türk tarafının bazı maddelere ilişkin tartışmalarına değinilecektir.

⁴⁵ MAE, Série E Levant Turquie, Vol. 173, Bouillon'un Briand'a 30.9.1921 tarihli telgrafı, s. 211; Sonyel, C.II, s. 200.

⁴⁶ MAE, Série E Levant Turquie, Vol. 174, Briand'ın Bouillon'a 4.10.1921 tarihli yazısı, s. 11-15.

⁴⁷ Yusuf Kemal Tengirşenk, s. 238.

and Anlaşması sınırı ufak tefek değişiklikler dışında Ankara Anlaşması'nda olduğu gibi kabul ediliyordu. Sınır konusunun dışında Kuveik Suyu sorunu bu suyun iki taraf arasında adil bir biçimde bölüşülmesi ve Halep şehrinin Türk toprakları üzerindeki Fırat'tan "ancak kendi yapacağı harcamalarla" faydalanması şeklinde bir maddenin anlaşma metnine koyulmasıyla çözümleniyor, azınlıklara ilişkin maddede ise taviz verilmiyordu. Bekir Sami-Briand Anlaşması'nda ve Fransızların 26.8.1921 tarihinde hazırladıkları son taslakta bir Fransız grubuna Ergani madenleri imtiyazının verilmesi öngörülmüşken Ankara Anlaşması'nın ek mektubunda sadece "bu konunun inceleneyeceği" belirtiliyordu. Türkiye'deki Fransız eğitim, sağlık ve yardım kurumlarıyla ilgili sorun ise ek mektupla çözümleniyor ve bu kuruluşların "Türkiye'nin çıkarlarına ve Türk yasalarına aykırı herhangi bir propaganda yada harekete girişmeksizin" varlıklarını sürdürebilecekleri belirtilerek Türk çıkarları korunmuş oluyordu. Pozantı ile Nusaybin arasındaki Bağdat demiryolu imtiyazının bir Fransız grubuna devredilmesine ilişkin maddede ise Türkiye'ye Meydan-ı Ekbez'den Çobanbey'e kadar Suriye topraklarında demiryolu ile askeri ulaşım yapma hakkı tanınıyordu, halbuki gerek Bekir Sami-Briand Anlaşması'nda gerekse 26 Ağustos taslağında sadece Fransa askeri ulaşım hakkına sahipti. Ankra Anlaşması'yla Ankara Hükümeti'nin kazandığı en önemli zafer ise uzun mücadelelerden sonra Fransa'ya kabul ettirebildiği ve Türkiye'yi nüfuz bölgelerine bölen maddenin bu anlaşmada yer almamasıydı.

20 Ekim 1921'de Franklin Bouillon ile Yusuf Kemal Bey arasında imzalanan Ankara Anlaşması'nın maddeleri şöyleydi:⁴⁸

1—Her iki taraf bu anlaşmanın imzalanmasıyla birlikte aralarındaki savaş durumunun sona ereceğini bildirirler. Durum ordulara, sivil makamlara ve halka derhal bildirilecektir.

2—Bu anlaşmanın imzası üzerine Türk ve Fransız bütün tutuklu ve savaş tutsakları serbest bırakılacak ve kendilerini tutuklayan tarafın yapacağı harcama ile gösterilecek en yakın kente götürüleceklerdir. Bu madde hükmü, tutuklama, hapis veya esaretin tarihi ve yeri ne olursa olsun tüm tutuklu ve tutsaklar için geçerli olacaktır.

3—Bu maddenin imzalanmasından sonra en çok iki ay içinde, Fransız kuvvetleri 8. maddede belirtilen hattın güneyine, Türk kuvvetleri ise aynı hattın kuzeyine çekileceklerdir.

⁴⁸ İsmail Soysal, *Tarihleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları*, C. I, s. 50-52; *Accord Turco-Français*, İktidam Bastmevi, İstanbul, 1923, s.4-6.

4—3. maddede yazılı süre içinde uygulanacak boşaltma ve işgal, her iki tarafın komutanlarınca atanan bir karma komisyonun kararına göre saptanacak düzenlemelerle yapılacaktır.

5—Her iki taraf, boşaltılacak topraklarda, bu toprakları teslim alır al naz bir genel af ilan edeceklerdir.

6—Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, Misak-ı Milli'de açıkça tanınan azınlık haklarının, bu konuda Müttefik Devletler ile onların hassımları ve kimi müttefikleri arasında yapılmış sözleşmelerdeki ilkelere dayanarak kendi tarafından doğrulanacağını bildirir.

7—İskenderun bölgesi için özel bir yönetim kurulacaktır. Bu bölgenin Türk ırkından olan halkı, kültürlerinin gelişmesi için her türlü kolaylıktan yararlanacaktır. Türk dili orada resmi bir niteliğe sahip olacaktır.

8—Üçüncü maddede adı geçen hat aşağıdaki şekilde saptanmış ve belirlenmiştir:

Sınır çizgisi, İskenderun körfezi üzerinde Payas mevkiinin hemen güneyinde olmak üzere seçilecek bir noktadan başlayacak ve yaklaşık olarak Meydan-ı Ekbez'e doğru gidecektir (Demiryolu istasyonu ve Meydan-ı Ekbez Suriye'de kalacaktır); sınır daha sonra Marsova'yı Suriye'ye, Karnaba ile Kilis kentini Türkiye'ye bırakmak üzere güneydoğuya doğru kayacak, oradan Çobanbey istasyonunda demiryoluyla birleşecektir. Daha sonra, Bağdat demiryolunu izleyecek ve demiryolu platformu Nusaybin'e dek Türk toprakları üzerinde kalacaktır. Oradan, Nusaybin ile Cezire-i İbn-i Omar arasındaki eski yolu izleyerek Cezire-i İbn-i Omar'da Dicle'ye varacaktır. Nusaybin ile Cezire-i İbn-i Omar ve yol Türkiye'de kalacaktır. Çobanbey ile Nusaybin arasındaki demiryolunun istasyon ve garları, demiryolu platformunun parçalarından sayılarak Türkiye'de kalacaktır.

Bu anlaşmanın imzasından sonra bir ay içinde sözkonusu sınır çizgisini çizmek üzere iki tarafın temsilcilerinden oluşan bir komisyon kurulacaktır. Bu komisyon o süre içinde çalışmalara başlayacaktır.

9—Osmanlı Hanedanı'nın kurucusu Osman Gazi'nin dedesi Süleyman Şah'ın Caber Kalesi'nde bulunan ve Türk Mezarı adı ile tanınan mezarı, çevresiyle birlikte, Türkiye'nin malı olarak kalacak ve Türkiye orada koruyucular bulundurup Türk bayrağını çekebilecektir.

10—Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Pozantı ile Nusaybin arasındaki Bağdat demiryolu kesimine ilişkin ayrıcalık hakkının (Concessi-

on) ve Adana ilinde yapılmış bulunan kolların bu ayrıcalık haklarına bağlı, özellikle işletme ve taşıma ticaretine ilişkin tüm hak, izin ve avantajlar ile birlikte, Fransız Hükümeti'nin göstereceği bir Fransız grubuna devredilmesini kabul eder. Türkiye Meydan-ı Ekbez'den Çobanbey'e kadar Suriye topraklarında, Suriye ise Çobanbey'den Nusaybin'e dek Türk toprakları üzerinde demiryolu ile askeri ulaşım yapma hakkına sahip olacaktır.

İlke olarak bu demiryolu kesimi ve kolları üzerinde ayırım gözetin hiçbir tarife uygulanamaz. Gerekirse bu ilkeye aykırı hareket edilebilmesi konusunu iki hükümet birlikte incelemek hakkını saklı tutarlar. Anlaşma olanağı bulunmazsa taraflardan her biri özgürce hareket edebilecektir.

11— Bu anlaşmanın onaylanmasından sonra Türkiye ve Suriye arasında Gümrük Sözleşmesi yapılması için bir karma komisyon kurulacaktır. Bu sözleşmenin koşulları ve yürürlük süresi bu komisyon tarafından saptanacaktır. Bu sözleşmenin yapılmasına kadar taraflar hareket özgürlüğüne sahip olacaklardır.

12— Kuveik suyu Halep kenti ile kuzeyde Türk kalan bölge arasında adil bir şekilde ve iki tarafı tatmin edecek biçimde bölüşülecektir. Halep kenti, bölgenin ihtiyacını karşılamak üzere, kendi yapacağı harcamalarla Türk toprağı üzerinde Fırat'tan da su alabilecektir.

13— Yerleşik ya da yarı göçebe halktan sekizinci maddede belirlenen sınır çizgisinin her iki tarafında bulunan çayırardan yararlanma ya da mülkiyet hakkına sahip olanlar, haklarını eskiden olduğu gibi kullanmayı sürdürecektir. Bunlar işletme ihtiyaçları için özgürce ve hiç bir gümrük vergisi ya da çayır için resim, ne de başka hiç bir ücret vermeksizin, sınır çizgisinin bir yanından öteki yanına, hayvanlarını ve yavrularını, araç ve gereçlerini, tohumlarını ve ürünlerini götürebileceklerdir. Bunlara ilişkin vergi ve resimleri oturdukları ülkede ödemekle yükümlüdürler.

Ankara Anlaşması'nın esas metnine ek olarak bazı mektuplar da anlaşmanın yapıldığı tarihte Franklin Bouillon ile Yusuf Kemal Bey tarafından imzalanıyordu. Bu mektupların ele aldığı konular ise şunlardı:⁴⁹

— Fransız Hükümeti'nin Türkiye'nin bağımsızlık ve egemenliğini savunması,

— Fransızlara Harşit vadisindeki demir, krom ve gümüş madenlerinde 99 yıl süreli ayrıcalık hakkı vaadi,

⁴⁹ İsmail Soysal, C.I, s.53-60; *Accord Turco-Français*, s. 7-19.

- Suriye'nin ayrılmasına ve İskenderun bölgesine ilişkin sorunların açıklanması,
- İstenderun ve Antakya bölgelerinde Türk ırkından memurlar kullanılması ve Türk kültürünü geliştirecek okulların kurulması,
- Pozantı-Nusaybin demiryolu imtiyazının bir Fransız grubuna devrine ilişkin koşullar,
- Türkiye'de Jandarma okulları için Fransız uzman sağlanması,
- Türkiye'deki Fransız eğitim, sağlık ve yardım kurumlarının varlığını sürdürmesi,
- Ankara Anlaşması'nın 15 gün içinde onaylanarak yürürlüğe girmesi,
- Kuveik suyunu bölüşme yöntemi,
- Ergani madenleri ve Adana'da bir pamuk işletmesi konusunun Türkiye tarafından incelenecek olması.

Görülüyor ki TBMM Hükümeti ile Fransa arasında imzalanan ilk resmi anlaşma olan Ankara Anlaşması, 11 Mart 1921 ile 20 Ekim 1921 arasında geçen sürede iki hükümet temsilcileri arasında yapılan uzun görüşme ve tartışmaların yanı sıra iki ülke arasında gidip gelen çeşitli anlaşma taslaklarının bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Bu anlaşma, Ankara Hükümeti'nin ilk kez Batılı bir devlet tarafından hukuksal açıdan tanınması nedeniyle diplomatik bir başarıdır. Ayrıca İtilaf Devletleri kanadından bir ülkenin Ankara Hükümeti ile tek başına bir anlaşma imzalaması, İngiltere'nin Mondros sonrası ve Paris barış görüşmelerinde uyguladığı politikalarla yarattığı rahatsızlığın neden olduğu parçalanmanın bir kanıtı niteliindedir. Diğer yandan bu anlaşma, Kurtuluş Savaşı'nın başlangıcında temel hedef ve amaç edinilen Misak-ı Milli metninin Fransa tarafından kabul edilmesini de belgelemektedir. Ankara Anlaşması'nın Türkiye açısından getirdiği en önemli sonuçlardan birisi de, yaptığı bu anlaşma ile doğudaki sınır sorunlarından sonra güneydeki sınır sorunlarını da diplomatik yollarla çözüme kavuşturan Ankara Hükümeti, bir yandan güneydeki güçlerini batıya kaydırma olanağı elde ederken, diğer yandan Fransız Hükümeti'nden Büyük Taarruz'a kadar devam edecek olan askeri malzeme yardımını sağlayacaktır. Fransız arşiv belgelerinden de görüleceği gibi gerek Büyük Zafer'in elde edilmesinde gerekse Mudanya Mütarekesi'nde Fransız desteği ve yardımı etkin rol oynayacaktır.

Ankara Anlaşması, Türkiye'ye olduğu kadar Fransa'ya da önemli kazançlar sağlamıştır. Fransa, bu anlaşmayla birlikte Doğu'da barışı sağlayarak bir yandan komuoyundan gelen baskıları ortadan kaldıracak, diğer yandan İngiliz politikasına hizmet etmek durumundan kurtulacaktır. Paris, bu anlaşmayla ayrıca, etkin olduğu Kuzey Afrika İslam Devletlerinin ve tüm İslam dünyasının sempatisini kazanırken Suriye'de de gücünü pekiştirecektir. Ayrıca, İslam ülkelerini İtilaf Devletleri'ne karşı araç olarak kullanan ve bölgede giderek etkinlik kazanan Moskova'nın yayılımcı tasarımlarını da engellemiş olacaktır. Bu anlaşma, ekonomik yönüyle de Fransa'ya önemli kazançlar sağlamıştır. Fransa, bir yandan savaşın ekonomisine getirdiği ağır yükten kurtulurken, diğer yandan bölgedeki tarihsel ekonomik çıkarlarını da korumuş oluyordu.

Genel bir sonucu burada belirtmek gerekirse, her iki ülke açısından son derece önemli sonuçları bulunan Ankara Anlaşması'nın güney sınırına getirdiği çözümler Lozan'da aynen kabul edilmiş, ancak bu anlaşmadan arta kalan tek pürüz olan Hatay sorunu ileri tarihlerde çözümlenebilmiştir.

EK: I

Bekir Sami ile Briand arasında 11 Mart 1921'de imzalanan, Türkiye ile Suriye arasındaki sınır hakkında politik, askerî ve ekonomik anlaşma (Château de Vincennes, 7 N 3213/Dos. 1)

EK: II

Beyrut'tan 24 Mayıs 1921 tarihinde Suriye ve Lübnanda'ki Fransız Yüksek Komiseri General Gouraud'dan Başbakan Briand'a yazı: Münir Bey tarafından General Duffieux'ye iletilen Türk karşı önerileri, Fevzi Paşa'nın açıklayıcı mektubu, Fransız Hükümeti Türk karşı önerilerini kabul ettiği takdirde imzalanması gereken ve Fransızlara verilecek ekonomik imtiyazları kapsayan mektup, 18 Mayıs 1921'de Münir Bey'in General Duffieux ile Yenice Garı'nda buluşması ve görüşme konuları, Fevzi Paşa'nın imzasıyla Münir Bey'e tam yetki verildiğini gösteren belge (Quai d'Orsay, Série E Levant Turquie, Vol. 172)

ACCORD FRANCO-TURC

Politique, militaire, économique, sur les frontières
entre la Turquie et la Syrie.

-i-i-i-i-i-

Entre les Hautes Parties Contractantes soussignées:

son Excellence Monsieur BRIAND, Président du Conseil,
Ministre des Affaires Étrangères, agissant au nom du Gouvernement
français d'une part

et

son Excellence BEKIR SAMY BAY, Délégué de la Grande Assemblée
Nationale d'Ankara, agissant au nom du Gouvernement national
turc, et muni de cet effet de pleins pouvoirs, qui ont été
trouvés en règle, d'autre part;

il a été convenu ce qui suit:

- A.- Cessation des hostilités et échange des prisonniers, dans
les termes de l'annexe ci-jointe.
- B.- Désarmement des populations et des bandes armées, d'accord
entre les commandements français et turc.
- C.- Constitution de forces de police (en utilisant la gendarmerie
déjà formée sous le commandement turc, assisté d'officiers
français, mis à la disposition du Gouvernement turc.)
- D.- D'accord entre les commandements français et turc: évacuation
dans un délai d'un mois (après la cessation des hostilités)
des territoires occupés par les troupes combattantes, au nord des
frontières du traité de Sévres. Les troupes turques se retireront
les premières et occuperont, huit jours après l'évacuation, les
localités évacuées par les troupes françaises.

Des dispositions transitoires seront prises en ce qui con-
cerne l'évacuation des territoires attribués à la Syrie par le
Traité de Sévres et réincorporés à l'Etat turc par le présent
accord, en raison de leur caractère ethnique.

En raison de l'état de guerre prolongé et des troubles
profonds qui en sont résultés, les troupes françaises se retire-

conditions déterminées par les autorités françaises et turques réunies en Commission, sur les bases générales suivantes: pacification effective, garantie de la sécurité des communications par voie ferrée entre l'Euphrate et le Golfe d'Alexandrette, y compris le rétablissement des ouvrages d'art de l'Amannus et du pont de Djéرابلس, droit de suite militaire éventuel en cas d'attaques par des bandes, punition des coupables du guet-apens d'Ourfa.

M.- Amnistie politique entière et maintien en fonctions du personnel administratif cilicien.

F.- Engagement de protéger les minorités ethniques, de leur garantir l'égalité absolue des droits à tous égards et de tenir compte, dans une mesure équitable, de la quotité des populations pour l'établissement dans les régions à population mixte d'un équilibre pour la constitution de la gendarmerie et de l'administration municipale.

G.- Collaboration économique franco-turque avec droit de priorité pour les concessions à accorder par l'Etat, comprenant notamment les voies de communication, mines, minières, travaux d'assainissement et d'irrigation etc.. en vue de la mise en valeur et du développement économique de la Cilicie, des régions évacuées par les troupes françaises, ainsi que des vilayets de Mamuret-el-Azis, Marbékir et Sivas, dans la mesure où cela ne serait pas effectué directement par le Gouvernement ottoman ou les ressortissants ottomans à l'aide de capitaux nationaux.

Concession à un groupe français des mines d'Argane-Maden.

Les concessions comportant monopole ou privilège seront exploitées par des sociétés constituées selon la loi ottomane.

Association la plus large possible des capitaux ottomans et français (pouvant aller à 50 % du capital ottoman).

H.- Institution d'un régime douanier approprié entre les régions turque et syrienne.

I.- Maintien des œuvres scolaires et hospitalières françaises et des institutions d'assistance.

REPRODUCTION

in de
Kharjant

in de
Kharjant

REPRODUIT

J.- Le Gouvernement français instituera un régime administratif spécial pour la région d'Alexandrette, où les populations ont un caractère mixte, et s'engage à donner aux habitants de race turque toutes facilités pour le développement de leur culture et l'emploi de la langue turque, qui aura le caractère officiel au même titre que les langues arabe et française.

K.- Transfert à un groupe français désigné par le Gouvernement français, de la section du chemin de fer de Bagdad entre les portes de Cilicie et Misibin, avec tous les droits, privilèges et avantages attachés à la concession, en particulier en ce qui concerne l'exploitation et le trafic. La police de la voie et des gares sera faite par la Société concessionnaire avec l'aide de la gendarmerie turque. Le Gouvernement français aura le droit de faire ses transports militaires par le chemin de fer.

L.- La frontière entre la Turquie et la Syrie partira d'un point à choisir sur le Golfe d'Alexandrette, immédiatement au sud de la localité de Payas et se dirigeant sensiblement en ligne droite vers Meidan Ekbès (la station du chemin de fer et la localité restant à la Syrie);

de là, la frontière s'infléchira vers le sud-est, de manière à laisser à la Syrie la localité de Marsava et à la Turquie celle de Karnaba, ainsi que la ville de Killis;

de là, la frontière rejoindra la voie ferrée à la station de Chobanbag. Ensuite, la frontière suivra la voie ferrée de Bagdad, dont la plate-forme restera sur le territoire ottoman jusqu'à Misibin.

Puis la frontière rejoindra le coude de la voie ferrée au nord d'Azekh et suivra l'alignement jusqu'à Djéziret-ibn-Omar.

M.- le ligne des douanes turques sera installée au nord de la voie et la ligne des douanes françaises au sud./.

Fait à Londres, le 11 Mars 1921

Signé : BRIAND

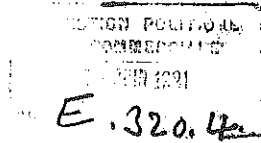
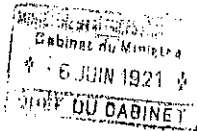
BEKIR SAMY BEY./.

HAUT COMMISSARIAT
DE LA
RÉPUBLIQUE FRANÇAISE
EN
SYRIE ET AU LIBAN

Beyrouth, le 24 Mai 1921

Cabinet du
Secrétaire-Général

N° 237

LE GENERAL GOURAUD, HAUT COMMISSAIRE DE LA
REPUBLIQUE FRANCAISE EN SYRIE ET AU LIBAN,

A SON EXCELLENCE MONSIEUR LE PRESIDENT DU
CONSEIL, MINISTRE DES AFFAIRES ETRANGERES.

PARIS.

J'ai l'honneur de transmettre à Votre Excellence,
comme je le lui annonce par mon télégramme n°

1°- La copie des contre-propositions remises par
MUNIR Bey au Général DUFIÉUX;

2°- Copie de la lettre explicative de FEVZI acha.

3°- Copie de la lettre relative aux concessions d'ordre
industriel et financier qui doit être signée et remise
au Gouvernement français si celui accepte les contre-pro-
positions turques.

4°- Copie du résumé de la conversation entre le
Général DUFIÉUX et MUNIR Bey lors de la remise des contre-
propositions turques et de l'ordre de mission de MUNIR Bey

5°- Copie de mon télégramme n° 749 à 758 pour le
cas où certains passages n'auraient pas été exactement
transmis./.

5 p.j.

A S.E. M. BRIAND, Président du Conseil,
Ministre des Affaires Etrangères.

Excellence,

Appelé, par suite de la démission de BEKİR SAMI Bey à gérer le Département des Affaires Etrangères jusqu'à l'élection d'un titulaire, j'ai l'honneur de vous transmettre, ci-joint, les contre-propositions de mon Gouvernement relatives à l'accord de Londres dont certaines dispositions ont été considérées comme inacceptables, vu qu'elles se trouvent en opposition avec les principes adoptés par la Grande Assemblée Nationale de Turquie. Aussi je tiens tout d'abord à vous exposer les motifs qui rendent impossible la ratification de l'accord susmentionné tel quel et à justifier les modifications que nous avons cru devoir y introduire.

La frontière turco-syrienne tracée à Londres rattache à la Syrie un grand nombre de régions à population turque et porte au principe des nationalités ainsi qu'à notre Pacte national du 28 Janvier 1920 une atteinte qui ne se justifie pas.

Ce tracé a donc été modifié de façon à se rapprocher le plus possible de la frontière ethnographique et géographique et à équilibrer les intérêts des deux parties, en tenant compte simultanément des considérations historiques qui s'y ajoutent parfois telles que la présence de tombeaux

de Suleiman Chah, grand-père du fondateur de la dynastie des sultans ottomans, à Djbaer Kallézi, appelé aussi ^{de} Turo Mézari (sépulture/turo) à l'ouest de RAHA.

Le projet de Londres contient dans ses paragraphes B, C et D, une série de clauses, assez vagues d'ailleurs relatives au désarmement, au retrait préalable des forces turques à l'évacuation des régions situées au sud des limites tracées par le traité de Sèvres, dans des conditions déterminées par les autorités françaises et turques réunies en commission, sur certaines bases générales telles que: la pacification effective, le droit de suite militaire éventuel en cas d'attentat par les bandes etc...

Mon Gouvernement désirant en toute sincérité mettre rapidement fin à une lutte sanglante, a jugé que ces clauses qu'on ne saurait accepter en principe et appliquer en fait ne serviraient qu'à créer de nouvelles causes de conflit et à rendre impossible l'exécution loyale de l'accord.

Le même les délais inutilement prolongés de l'évacuation ainsi que le laps de temps devant séparer le départ des troupes françaises d'une localité et l'entrée des troupes turques dans cette même localité, ont été réduites aux proportions indispensables.

L'échange des prisonniers devrait s'effectuer à la suite de l'exécution des principaux articles du présent accord; la clause relative aux criminels dits du droit commun a été supprimée par nous parce que les tribunaux militaires de l'armée d'occupation ont très souvent voulu considérer comme tels tous ceux qui, sans être incorporés dans une formation régulière, ont défendu, les armes à la main, leur sol natal.

Le paragraphe C qui porte une atteinte injustifiée à notre souveraineté dans le pays à évacuer et le paragraphe G dont l'acceptation par nous équivaudrait à la ratification de l'accord tripartite, conclus entre les Grandes Puissances Alliées ont été jugés inadmissibles.

La Grande Assemblée Nationale de Turquie ne saurait évidemment consentir à des concessions qui aboutiraient à la négation même des buts pour lesquels elle lutte depuis plus d'une année et aliéner, même partiellement, l'indépendance absolue du peuple turc ni mettre en cause le principe de l'indivisibilité du pays, ne fut-ce que dans le domaine économique.

Désirant, d'autre part, profiter dans la plus large mesure possible de l'initiative et des capitaux français, mon Gouvernement est prêt à étudier dans l'esprit le plus amical toutes les demandes de concessions que des groupes français lui adresseraient.

La lettre que je me réserve de transmettre à Votre Excellence à la suite de la conclusion de l'accord et dont j'ai l'honneur de vous remettre ci-joint le projet ne laissera pas de confirmer les excellentes dispositions de mon Gouvernement, sous ce rapport; pour le cas où les contre-propositions ainsi que le projet de lettre précité auraient l'approbation de Votre Excellence, il serait possible de procéder le plus tôt possible à la signature de l'accord, signature qui pourrait avec la plus grande rapidité avoir lieu à ADANA et être immédiatement suivie de la mise en vigueur de l'acte en question.

Veuillez agréer, Excellence, l'assurance de ma très haute considération.

Signé: FEVZI
Général d'Infanterie, Président du Conseil
des Ministres, Ministre intérimaire des
Affaires Etrangères.

Je me plais à espérer que l'accord conclu entre le Gouvernement de la Grande Assemblée Nationale de Turquie et le Gouvernement de la République Française en vue de constituer la base d'une paix définitive et durable, aura pour conséquence de rétablir et consolider les relations cordiales qui ont existé dans le passé entre les deux nations.

Pour permettre à ces relations d'assurer également le développement (des intérêts d'ordre matériel des deux pays, j'ai l'honneur de déclarer que mon Gouvernement consent à accorder à des capitalistes français les concessions économiques suivantes:

1°/- La concession des mines de fer, de chrome et d'argent se trouvant dans la vallée du Marchide sera accordée pour une durée de 99 ans à un groupe français qui devra procéder dans un délai de 5 ans à partir de la signature du présent accord à l'exploitation de cette concession par une société constituée conformément aux lois turques avec la participation des capitaux ottomans jusqu'à concurrence de 50 %.

2°/- Pour la concession de la voie ferrée d'Oulou Kichla-Césarée-Sivas les capitalistes français jouiront du droit de la priorité à conditions égales durant les cinq années qui suivront la signature du présent accord.

3°/- La concession de la ligne ferrée d'Angera-Sivas sera accordée à un groupe français dans les mêmes conditions que celles relatives à la voie ferrée mentionnée à l'article

II.

Il est entendu que les tronçons de cette ligne qui sont déjà construits par le Gouvernement turc ou qui sont en état de construction seront transférés au groupe sus-mentionné, moyennant leur contre-valeur, avec toutes les constructions, existant à la date de l'octroi de la concession.

En outre le Gouvernement turc est prêt à examiner avec bienveillance les demandes qui seraient formulées par des groupes français relativement aux concessions des autres mines, voies ferrées, ports et fleuves situés en Turquie à condition que les dites demandes soient conformes aux intérêts réciproques de la Turquie et de la France.

La Turquie désire profiter de la collaboration des professeurs spécialistes français dans les écoles officielles turques. A cet effet elle se réserve de faire connaître en outre au Gouvernement français pour demander l'envoi d'officiers instructeurs aux écoles turques de gendarmerie. Elle voudrait bien être informée sous ce rapport jusqu'à quel point le Gouvernement français est disposé à donner suite à cette demande.

Finalement la Turquie s'attend à ce que dès la conclusion de l'accord, le Gouvernement Français veuille bien autoriser les capitalistes français à entrer en relations financières et économiques avec le Gouvernement de la Grande Assemblée Nationale de Turquie.

Veuillez agréer, Excellence, l'assurance de ma très haute considération./

Article I.- Les hostilités cesseront huit jours après la signature du présent accord.

Article II.- Dans le courant de la semaine qui suivra la cessation des hostilités, les Sandjaks d'ADANA, de MERSINE, de KOZAN et de DJEBEL BEREKET seront complètement évacués par les troupes françaises. Dans l'intervalle, les troupes turques conserveront leurs positions actuelles et n'occuperont les localités évacuées par les troupes françaises que quarante-huit heures après le départ de celles-ci.

Article III.- La frontière turco-syrienne est définitivement délimitée comme suit:

elle commence à SARY SEKI sur le golfe d'ALEXANDRETTE, elle suit de DELI TCHAI en passant par CHALAN KALE, KIRMITLIK, AFRIN HAN, IBRAHAM (situé à l'est d'ANTERIN) et TACH HUYUK, (dans le Mahié d'Il Beyli) elle arrive à l'est de KARÀ TACHLI TEPE dans la vallée du SADJOUR. A partir de ce point la frontière suit la vallée du SADJOUR jusqu'à l'Euphrate puis la vallée de l'Euphrate en passant par Djaber Kalassi dit Turc-Mézari (sépulture de turc) et par HAKKA; elle arrive à GHIRAN en ligne droite en partant de la localité de CHANOUKA où l'Euphrate s'infléchit vers le sud et ensuite elle suit la ligne des crêtes des monts Sindjar. Toutes les localités par lesquelles passe la frontière et qui sont citées dans cet article restent à la Turquie. (Cette frontière a été tracée d'après la carte au quatre cent millièmes de Richard KIEPERT).

Article IV.- Une commission mixte sera constituée dans le délai d'un mois à partir de la signature du présent accord afin de procéder à la délimitation de la frontière indiquée à l'article précédent.

Article V.- Tous les territoires se trouvant au nord de la frontière indiquée à l'article 3 et pour lesquels un délai d'évacuation plus court n'a pas été désigné dans les articles précédents, seront complètement évacués par les troupes françaises dans un délai de quinze jours à partir de la cessation des hostilités.

Article VI.- Dans le courant de la semaine qui suivra la signature du présent accord, le détachement français se trouvant à ZOUNGOULDAK sera retiré.

Article VII.- Dans les territoires évacués par les troupes françaises en vertu du présent accord la Turquie accordera une amnistie politique le jour de la réoccupation de ces territoires par les troupes turques.

Article VIII.- Immédiatement après l'exécution des articles deux et cinq du présent accord les prisonniers respectifs ainsi que toutes personnes françaises ou turques détenues ou emprisonnées seront remises en liberté et reconduites aux frais de la partie qui les détient dans telle ville la plus proche qui sera désignée à cet effet. Le bénéfice de cet article s'étend à tous les détenus et prisonniers des deux parties quel que soit leur lieu de détention ou de capture.

Article IX.- La ligne de chemin de fer de MERSINE-TARSOUS-YENIDJE ainsi que la section de chemin de fer de BAGDAD comprise entre YENIDJE et NOUSSAYBIN seront transférées à un groupe français désigné par le Gouvernement français.

avec tous les droits, privilèges et avantages attachés aux concessions, en particulier en ce qui concerne l'exploitation et le trafic.

Le transfert susmentionné sera effectué à un prix qui sera fixé par l'arbitrage de façon à dédommager toutes les personnes directement ou indirectement intéressées dans les concessions, le Gouvernement turc et les intéressés ottomans continuant à conserver tous leurs droits et intérêts dans les sociétés. Ce groupe devra s'engager à achever au bout de deux ans une ligne de raccordement, entre KATMÉ et TCHOBAN-Bey, passant à l'intérieur des frontières de la Turquie et aboutissant à ces deux localités ou à deux points situés plus au nord.

Article X.- Une commission composée de membres en nombre égal des deux parties sera constituée dans un délai de deux mois après la signature du présent accord afin d'arrêter les mesures de détail en vue de l'application de l'article précédent.

Article XI.- Dans les régions situées au sud de la frontière turco-syrienne et ayant une population soit turque, soit mixte (turco-arabe) un régime administratif spécial sera établi.

Le développement culturel national des populations turques de ces régions sera assuré et la langue turque y aura également le caractère officiel.

Article XIII.- Le Gouvernement français s'engage à appuyer efficacement auprès de ses alliées toutes les demandes de la Turquie relatives au traité de paix et notamment la restitution à la Turquie de la Thrace et de Smyrne ainsi que la reconnaissance de sa souveraineté absolue dans tous les domaines./.

ENTREVUE

71

entre le Général DUFREUX, Commandant la 1ère division du Levant, et MUNIR BEY, Conseiller Légiste du Ministre des Affaires Étrangères du Gouvernement de la Grande Assemblée Nationale d'Angora,

le 18 Mai 1921 à 18 heures 5' en gare de YENIDJE.

Le Général.- Vous avez exprimé le désir de me voir pour m'apporter des propositions.

Munir Bey.- Je ne sais pas si vous avez reçu à ce sujet des instructions du Gouvernement de la République.

Le Général.- Je n'ai reçu de Beyrouth aucun télégramme vous concernant.

Munir Bey.- Il y a malentendu; le Gouvernement d'Angora a télégraphié au Général PELLE que, désirant exposer certaines questions, il m'avait désigné, en ma qualité de Conseiller Légiste, pour prendre contact avec un délégué Français.

Le Général.- Je connais la situation; Beyrouth nous a fait savoir, le 11 Mai, que Bekir Sami Bey avait annoncé des contre-propositions; le Colonel Salaheddine Bey était même désigné comme délégué militaire. Vous n'étiez pas annoncé; je n'ai rien reçu à votre sujet de Beyrouth, du Gouvernement, de Constantinople.

Je suis qualifié pour recueillir et transmettre vos propositions, mais non pour discuter les termes d'un accord signé par votre plénipotentiaire et le Gouvernement Français.

Munir Bey.- J'ai cru, après lecture de la lettre que vous aviez adressée à Chemseddine Bey, que vous connaissiez ma mission.

Le Général.- Dès réception de la lettre de Chemseddine bey j'en ai rendu compte à Beyrouth. Je n'ai rien reçu à votre sujet.

Munir Bey.- Il n'est pas avantageux, pas possible peut-être de vous communiquer mes propositions avant que vous ayez reçu une dépêche (sic) du Gouvernement Français.

Le Général.- Je ne suis pas qualifié pour discuter, mais pour recevoir et transmettre.

Munir Bey.- (un moment de perplexité)

Le Général.- (continuant) je télégraphierai à Beyrouth pour demander des instructions à Paris; attendez à Kdzibek ou à Beklémedik, je vous ferai connaître la réponse dans 48 heures.

Munir Bey.- J'ai comme instruction: me mettre en contact (sic), c'est ainsi plutôt une discussion.

Le Général.- Je puis recueillir et télégraphier vos propo-

sitions détaillées.

Munir Bey.- Je suis porteur d'une lettre destinée à Son Excellence Monsieur Briand. Cette lettre est du Ministre des Affaires Étrangères du Gouvernement d'Angora.

Le Général.- Est-ce la première fois qu'elle est remise à une autorité française?

Munir Bey.- Oui.

Le Général.- Je puis la transmettre à Beyrouth.

Munir Bey.- (Cherche la lettre dans sa sacoche) Cette lettre est de Fawzi Paşa, Ministre intérimaire.

Le Général.- Me la laissez-vous?

Munir-bey.- Oui je peux; il y a autre chose; l'exposition de la question (sic).

Le Général.- Je recueille et transmets; mon officier prend note.

Munir Bey.- Je n'en doute pas; je vous remets ces pièces

Le Général.- Entendu, je transmettrai le tout.

Munir bey.- Il y a des considérations sur les modifications à apporter dans l'entente (sic)

Le Général.- Avez-vous autre chose à me remettre ?

Munir bey.- Non. Je vais vous montrer ma "mission". Vous ne la connaissez pas.

Le Général.- Non je n'en étais pas avisé.

Munir Bey.- Hier, à Bozantı, j'avais l'intention de vous écrire, puis j'ai lu la lettre que vous avez écrite à Cemseddine Bey, j'ai cru que vous étiez au courant et je n'ai pas voulu perdre une journée.

Le Général.- Je fais prendre note de votre ordre de mission

(suit la copie dudit ordre)

MUNIR BEY Conseiller Légiste du Ministère des Affaires
Etrangères est muni des pouvoirs nécessaires pour se rendre à
Adana et se mettre en contact avec les autorités Françaises
désignées par le Gouvernement de la République afin de leur
transmettre les contre-propositions du Gouvernement de la
Grande Assemblée Nationale de Turquie, leur fournir les expli-
cations nécessaires, discuter et faire connaître à son Gouver-
nement les réponses qui lui seraient faites.

Fait à ANKARA, le 14 Mai 1921

Signé; FIKRI,

Général d'infanterie,
Président du Conseil des Ministres,
Ministre intérimaire des Affaires
Etrangères.